

România lui Ceaușescu - un naufragiu planificat ¹

În decurs de câteva luni, România a cunoscut trei evenimente majore care au reținut atenția mass-media, a opiniei publice și, într-o oarecare măsură, a responsabililor politici occidentali: marea manifestație a muncitorilor din Brașov, din 15 noiembrie 1987; fluxul neîntrerupt - începând cu decembrie 1987 - de refugiați români în Ungaria; și anunțul oficial făcut la 3 martie 1988, de trecere la distrugerea sistematică și generalizată a așezămintelor rurale („sistematizarea” satelor). Fiecare dintre ele este relevant pentru gravitatea crizei românești.

Explozia de nemulțumire de la Brașov (precedată și urmată de alte mișcări sociale) și fuga cetățenilor români în Ungaria (manifestare inedită a aceluia fenomen de masă care a devenit emigrația) sunt o mărturie a degradării îngrijorătoare a condițiilor de viață; ele exprimă în același timp exasperarea unei societăți conștiente de imposibilitatea angajării dialogului cu o putere închistată într-o dogmă și complet ermetică în fața realităților celor mai flagrante. De asemenea, faptul că printre refugiații plecați în Ungaria se numără mulți cetățeni de origine română arată în ce măsură până și discursul naționalist a devenit ineficace. Or, pe la mijlocul anilor '60, recursul la propaganda naționalistă, acompaniat de o timidă liberalizare, asigurase o oarecare adeziune a populației la politica autorităților. Acea perioadă pare clar încheiată, iar prăpastia care-i desparte pe guvernanți de guvernați este de acum evidentă, nu numai pentru opoziții regimului, dar și pentru membrii nomenclaturii.²

1 Lucrarea a fost publicată în limba română în revista 22, nr. 46 (17-23 noiembrie) și 47 (24-30 noiembrie) 1998, cu următorul cuvânt de introducere: „Acest studiu a fost scris în primăvara 1989 și a apărut în vara aceluiași an în *Politique Internationale* (Paris, 44, pp. 57-75), revistă de referință în lumea universitară și în cercurile politice. El își propunea să răspundă întrebării recurente despre „pasivitatea” românilor în comparație cu polonezii, cehii, ungurii și nu numai cu ei. De ce România apărea ca o insulă inabordabilă și imuabilă, într-o lume în plină mișcare (grație între altele efectelor imprevizibile ale fenomenului Gorbaciov)? Se putea oare întrevedea posibilitatea unei schimbări a acestei stări de lucruri? A reieșit această analiză succintă - în limitele spațiului acordat - a regimului Ceaușescu. Ea este bazată pe informațiile disponibile la acea dată. În măsura în care ea reprezintă un document al unei perioade - a fost deseori utilizată și citată în toamna și iarna 1989 - nu am găsit de cuviință să schimbăm, în traducerea românească, timpul prezentării (reamintim că a fost scrisă în primăvara 1989), să procedăm la completări sau să aducem la zi notele de referință.

Publicarea acestui studiu astăzi în românește răspunde unei constatări: generația tânără, elevii, studenții chiar, dispun de puține materiale de acest gen: generația mai vârstnică are tendința să uite - să oculteze mai mult sau mai puțin voit sau conștient - trecutul apropiat. Exemplul cel mai frapant este modul în care autorii *Addendei la Cartea neagră a comunismului* (Humanitas, Fundația Academia Civică, București, 1988, pp. 772-776) au expedit „epoca de aur” a lui Ceaușescu, printr-o listă discutabilă. Or, astăzi apare din ce în ce mai evident că această perioadă din istoria noastră recentă și-a lăsat profund amprenta în mentalitățile individuale și colective. Memoria acestui trecut apropiat se confundă încă cu prezentul (Mihnea Berindei).”

2 O constatare frapantă este, de exemplu, similitudinea între interpretările date evenimentelor de la Brașov de către Mihai Botez, unul din principalii opozițanți, și cele ale lui Silviu Brucan, fost redactor-șef adjunct al cotidianului partidului, *Scântea*, ambasador în Statele Unite și la Națiunile Unite în anii '60; conform comunicatelor *UPI* și *Reuter*; 27 nov. 1987, *AFP* și *The Independent*, 28 nov. 1987; *Radio Free Europe (RFE)*, *Domestic Bloc*, 1 dec.

Răspunsul imediat al autorităților la nemulțumirile care au reușit să se exprime deschis, în special după 1977, a fost în mod invariabil represiunea. Totuși, în mai multe rânduri, puterea a moderat temporar politica sa economică și socială - mai ales în perioada legalizării *Solidarității* în Polonia. A făcut chiar câteva concesii, limitate și fără urmări (în particular după grevele care au avut loc în 1983 în minele din Maramureș și în octombrie-noiembrie 1986 în mai multe orașe din Transilvania și la fel după evenimentele de la Brașov). Dar prioritară rămâne întărirea dominației partidului asupra societății și căutarea unor noi mijloace de control și represiune.

Sistematizarea satelor se înscrie în logica acestei politici, constituind o brutală accelerare a acesteia. De fapt, este vorba de o ofensivă de mare anvergură împotriva a ceea ce a mai rămas din structurile tradiționale ale societății românești (ale minorităților naționale inclusiv). Acest program urmărește distrugerea într-un viitor apropiat a ultimelor forme de solidaritate (celula familială, vecinătatea, comunitatea religioasă sau națională) care sunt considerate ca tot atâtea focare potențiale de rezistență și ca obstacole în calea „omogenizării” societății și a „creării poporului unic muncitoresc”, în conformitate cu discursul lui Nicolae Ceaușescu. Scopul ultim al acestei operațiuni, proclamat cu claritate în declarațiile oficiale, este realizarea utopiei totalitare a „omului nou” - realizare care

1987; V. Socor, *The Worker's Protest in Brașov: Assessment and Aftermath*, RFE, *Background Report*, Romania, 4 dec. 1987, p. 3; E. Lhomel, *Roumanie, l'année politique, un pouvoir desavoué, une population épuisée*, în *L'URSS et l'Europe de l'Est, La Documentation Française, Notes et études documentaires*, no. 4.867-4.868, 1998, p. 195. Aceeași similitudine în ceea ce privește verdictul stării grave de criză, dar și a soluțiilor sugerate, între textele opoziției și cele făcute publice de către foști conducători de partid: scrisoarea deschisă a lui Károly Király (membru al *Comitetului Politic Executiv*, până în 1972 și al *Consiliului de Stat* până în 1975), adresată în august 1987 lui N. Ceaușescu după ce obținuse deplina aprobare a lui Gheorghe Maurer (prim-ministru până în 1974); conform V. Socor, *Károly Király's Letter to Ceaușescu*, RFE, *Situation Report, Romania (SR, R)*, 1, 13 ianuarie 1988, pp. 29-31 și E. Lhomel, *art. cit.*; scrisoarea deschisă din martie 1989 semnată de șase personalități ale partidului: cei doi foști secretari generali în viață, Constantin Părvulescu (1944) și Gheorghe Apostol (1954-1955) - care au ocupat funcții de primplan până la începutul anilor șaptezeci -, Corneliu Mănescu, Ministrul Afacerilor Externe din 1961 până în 1972, ambasador la Paris din 1977 până în 1982, Alexandru Bărlădeanu, membru al *Biroului Politic* din 1962 până în 1968, președinte al *Comitetului de Stat al Planificării* din 1955 până în 1967, Grigore Răceanu, ilegalist al partidului și Silviu Brucan; conform *BBC, International Service*, 10 martie 1989; RFE, *Romanian Service*, 11 martie, comunicatele *Al; Reuter, AFP*, 12 martie; *Le Monde*, 12-13 martie, *Libération, The Independent*, 13 martie, *Philadelphia Inquire, Nepszabadság, L'Unită*, 14 martie, *Siiddeutsche Zeitung, Die Welt, New York Times*, 15 martie ...; M. Shafir, *Former Senior RCP Officials Protest Ceaușescu's Policies*, RFE, *SR, R*, 3, 29 martie 1989, pp. 3-14. Cu toate că toți acești înalți responsabili fuseseră îndepărtați de la putere de către clanul Ceaușescu, încă din anii '70, și deși ei nu mai dispun de nici o clientelă, audiența lor printre membrii activi ai nomenclaturii rămâne importantă. Ceea ce explică arestul la domiciliu ce li s-a impus și faptul că toți au fost supuși la diverse presiuni cu scopul de a-i forța să se dezmință; mai ales cazul lui Mircea Răceanu, fiul adoptiv al lui Grigore Răceanu și director al secției *America Latină la Ministerul Afacerilor Externe*, care a fost arestat și acuzat de înaltă trădare, pasibil de pedeapsa capitală, conform *Radio București și Scântea*, 14 martie 1989; RFE, *Domestic Bloc*, 14 martie; *AP*, 14 martie 1989; *Le Monde*, 16 și 17 martie; M. Shafir, *The Regime Reacts to a Wave of Criticism*, RFE, *SR, R*, 3, 29 martie 1989, pp. 15-20. Avertisment clar pentru posibilitii candidați la contestare, dar, în același timp, semn de îngrijorare cu privire la fidelitatea nomenclaturii. Semnalăm, printre altele, răbufniri de nemulțumire în rândul unor jurnaliști ai presei centrale. Pe 25 ianuarie 1989, trei jurnaliști de la România liberă, al doilea cotidian național (Anton Uncu, Petre Mihai Băcanu, Mihai Creangă), și câțiva tipografi (numai numele unuia dintre ei ne-a parvenit - Alexandru Chivoiu) au fost arestați, atunci când se pregăteau să imprime manifeste contra lui Nicolae Ceaușescu, cu ocazia aniversării a 71 de ani (26 ianuarie). Ținuți la secret, acuzați de „propagandă contra societății socialiste” și de „pregătirea unui complot”, ei riscă între 5 și 15 ani de închisoare, conform RFE, *Domestic Bloc*, 9 februarie 1989, *Libération*, 9 febr., 13 și 18-19 martie; comunicat al *Committee to Protect Journalists*, New York, 23 martie 1989; C. Ștefănescu, *Doina Cornea Criticized Ceaușescu Again*, RFE, *SR, R*, 4, 4 mai.

necesită în ultimă instanță supunerea necondiționată a fiecărui individ și distrugerea sa morală.

Cu aproape un an înainte de revolta de la Brașov, un scriitor din București denunța într-un text numit *Resemnarea, formă de sinucidere*, criza morală în care se găseau concetățenii săi. El își exprima temerea că românii sunt „în pragul dispariției lor ca popor, în pragul ieșirii lor definitive din Europa”. Și adăuga: „a ieși din Europa și a ieși din istorie sunt împreună”.³

Această temere este mai îndreptățită decât totdeauna după anunțul oficial al punerii în practică a programului de sistematizare. Acestea fiind spuse, să conștientizezi pericolul și să măsoari mizele acestei evoluții nu constituie decât un prim pas. Problema fundamentală pe care o are de întâmpinat societatea românească este aceea a voinței și a capacității sale de a rezista în fața unei puteri care o tratează ca pe un dușman, căruia i-a declarat război deschis, în scopul de a o modela după criteriile logicii sale totalitare. Răspunsul la această întrebare nu poate fi dat decât în urma unei analize a evoluției recente a rezistenței și a opoziției colective sau individuale. El trebuie să țină cont și de o realitate de care se face deseori abstracție când se vorbește despre „pasivitatea” românească: gradul controlului și al presiunii la care este supusă societatea românească.

O societate înregimentată

Scurta perioadă de liberalizare a anilor ,60 a fost urmată de o reluare în forță a rigorii ideologice, marcată în special prin creșterea continuă a prezenței și a rolului partidului în toate domeniile vieții societății. Dominația partidului asupra societății – o repetăm - pare astăzi totală, chiar mai puternică decât în perioada stalinistă, când anumite sectoare îi scăpau încă. Ea este, în orice caz, mai pronunțată și mai represivă în România decât în celelalte țări din Est și se exercită pe mai multe căi.

În primul rând, organizațiile care asigură în mod obișnuit înregimentarea populației în regimurile comuniste (partid, pionieri, tineret comunist, sindicat unic, consilii populare ...) sunt mai dezvoltate decât în altă parte. Partidul comunist român (PCR) număra în 1987 mai mult de 3.700.000 de membri (față de 1.500.000 în 1965, la desemnarea lui N. Ceaușescu în funcția de secretar general) din 23.000.000 de locuitori, respectiv 25% din populația adultă și 33% din populația activă. Este cel mai extins partid din Est: efectivele sale, raportate la populația totală, reprezintă dublul celor ale PC al URSS. Uniunea Tinerilor Comuniști (UTC) grupează astăzi mai mult de 3.000.000 de tineri (începând cu vârsta de 14 ani) și controlează îndeaproape Uniunea Asociațiilor Studenților Comuniști din România (UASCR) - mai mult de 142.000 de membri în 1988. Formațiunile de pionieri numără mai mult de 2.500.000 de copii între 7 și 14 ani. Iar în ceea ce îi privește pe salariați, ei sunt în mod automat integrați în Uniunea Generală a Sindicatelor din România (care depășește 7.800.000 de membri).

În al doilea rând, puterea a creat, în perioada anilor ,70, noi structuri: Frontul Unității Socialiste (devenit, în 1980, Frontul Democrației și Unității Socialiste) al cărui președinte este N. Ceaușescu și care reunește sub conducerea partidului „toate forțele politice și

3 *L'Autre Europe*, 13, 1987, pp. 146-150.

sociale ale țării, toate organizațiile de masă și civice (inclusiv cele paisprezece Biserici autorizate), mobilizând tot poporul spre realizarea politicii interne și externe a partidului și statului ...”.⁴ Chiar și copiii de grădiniță sunt înregimentați și îndoctrinați de la vârsta de 4 ani, în cadrul organizației *Șoimii Patriei*, creată în 1976 (și care totalizează astăzi mai mult de 1.500.000 de copii între 4 și 7 ani).

Astfel, românii de toate vârstele - copii, tineri, adulți, pensionari - sunt înrolați cu forța într-una sau mai multe organizații, strict controlate de autorități. Bineînțeles, „adeziunea” lor masivă nu reflectă în nici un fel convingerile personale ale membrilor sau forța reală a organizațiilor. Refuzul de a deveni membru echivalează cu renunțarea la orice promovare și atrage după sine clasarea ca element „antisocial” (este practic imposibil să devii maestru, să urmezi studii superioare sau, mai mult, să obții autorizația pentru a pregăti un doctorat, dacă nu faci parte din UTC sau din partid). Nu este mai puțin adevărat că această „adeziune”, chiar formală, constituie primul pas spre un angrenaj care, din acceptare în acceptare, din supunere în supunere, sfârșește prin a determina un anumit profil moral.

În paralel, la sfârșitul anilor <60 și începutul anilor <70, au apărut o serie de organizații, în principiu dublu subordonate - partidului și statului - dar care, în realitate, golesc de substanță rolul statului în profitul partidului, mai precis, al lui N. Ceaușescu și al clanului său. Să remarcăm, de pildă, faptul că secretarul general al partidului este, de asemenea, președintele Consiliului Național al Muncitorilor, al Consiliului Național al Agriculturii, al Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale (cărui i s-a adăugat recent Comitetul de Stat al Planificării), al Consiliului de Apărare al Republicii Socialiste România... Concentrarea puterilor de decizie și multiplicarea mecanismelor de control merg, deci, împreună. În ceea ce privește Consiliul Național al Științei și Tehnologiei (devenit în noiembrie 1985 Consiliul Național al Științei, Tehnologiei și Învățământului), condus începând cu anul 1976 de Elena Ceaușescu (care acumulează titlurile de academician, doctor și inginer), el supraveghează ansamblul activităților de cercetare din ministere, academii și institute în vederea aplicării „juste” a directivelor partidului în aceste domenii⁵.

Controlul conștiințelor

Consiliul Culturii și al Educației Socialiste, prezidat de Suzana Gâdea - o apropiată a cuplului prezidențial - are misiunea de a „dirija și orienta orice activitate cultural-educativă” a țării. Creat în vârtoarea „revoluției culturale” à la roumaine, lansată de N. Ceaușescu în iulie 1971, acest organism este dotat, din 1977, cu o importantă structură permanentă: festivalul Cântarea României. Orice creație artistică - dar și tehnică -, orice manifestare culturală, spectacol de amatori sau folcloric, reprezentație a Operei naționale - trebuie să obțină aprobarea „activiștilor” responsabili de Cântarea României, prezenți în fiecare uzină și în fiecare sat. Principiul care reglează activitatea acestor paznici ai „culturii socialiste” a fost definit de N. Ceaușescu în Tezele din iulie 1971 (adus la zi

4 *Roumanie, aperçu encyclopédique*, București, 1986, p. 26.

5 *Ibid.*, pp. 24-29; M. Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society*, Londra, 1985, pp. 95-106; P. Gafton, *The Romanian Communist Party Today*, RFE, SR, R, 6, 29 aprilie 1988, pp. 9-10,

cu ocazia Conferinței de la Mangalia din august 1983, consacrată „problemelor muncii de organizare și politico-educative”⁶ și repetat fără încetare în discursurile cu conținut ideologic⁷): nu poate exista creație artistică sau culturală lipsită de mesaj „revoluționar”. Fiecare operă, fiecare eveniment cultural, ansamblul activităților editoriale, învățământul literar sau artistic sunt subordonate imperativelor propagandei, orice manifestare de acest tip concurând în mod necesar la crearea „omului nou”. Dacă unii scriitori sau artiști consacrați mai pot scăpa constrângerilor Cântării României, debutanții au puține șanse de a-și vedea publicate textele sau de a-și expune operele, fără să se plieze directivelor puterii sau să-și aducă tributul cultului personalității lui N. Ceaușescu. Amatorismul cel mai servil și mai mediocru este încurajat, în detrimentul profesionalismului și talentului.

Această pseudo-cultură „națională”, trebuind să fie protejată de influențele „nefaste” din exterior, închide țara într-o izolare crescândă, de tip albanez. Din ce în ce mai puține opere, reviste, jurnale, filme occidentale ajung în România: chiar și cele care provin din țările comuniste sunt selecționate cu grijă, respectiv cenzurate.⁸ Această politică anticulturală care, răsturnând toate valorile, denaturează în profitul propagandei nevoile și aspirațiile reale ale oamenilor, determină, prin pervertirea și prin distorsionarea spiritelor, o veritabilă suferință morală. Ea constituie, cu siguranță, un mijloc suplimentar de control al conștiințelor.

Mizeria, instrument de control social

Dincolo de ceea ce fac organizațiile de masă și de politică culturală, autoritățile române exercită un control cotidian asupra vieții materiale a oamenilor. O serie de măsuri au fost luate de la începutul anilor '80, pe de o parte, pentru a restrânge firavul sector nesocializat al economiei (în special în agricultură), iar pe de altă parte, pentru a crea o totală dependență materială față de stat. „Noua revoluție agrară”, lansată la începutul anului

6 V. Georgescu, *Istoria românilor, de la origini până în zilele noastre*, Munchen, 1984, pp. 319-323, 331-334; M. Berindei et A. Colas, *De l'obscurité à l'obscurantisme, L'Alternative*, 26, martie-aprilie 1984, pp. 34-40; V. Tismăneanu, *Ceaușescu's socialism, Problems of Communism*, ian-febr. 1985, p. 61; M. Shafir, *op. cit.*, pp. 58- 59; 92-93.

7 Zezi, de exemplu, capitolul discursului lui N. Ceaușescu din 28 noiembrie 1988, pronunțat cu ocazia ședinței plenare a CC și a consiliilor și birourilor celorlalte organizații de masă, intitulat *Activitatea ideologică și politico-educativă pentru crearea omului nou având o înaltă conștiință revoluționară socialistă: obiectiv de importanță capitală în etapa actuală*, Scânteia, 29 nov. 1988. Subliniem de asemeni - fapt nu lipsit de semnificație - că cel mai înalt responsabil al activității ideologice și al propagandei, în calitate de membru al Comitetului Politic Executiv și secretar al CC, nu este altul decât, din mai 1988, Constantin Olteanu, general și fost ministru al Apărării între 1980- 1985. El datorează această promovare fidelității sale absolute față de Nicolae și mai ales față de Elena Ceaușescu. Conform M. Shafir, *Former Defense Minister Appointed Ideological Chief, RFE, SR, R*, 8, 23 iunie 1988, pp. 3-6; vezi de asemenea *idem, Ceaușescu ,s Speech at the April CC Plenum: Ideological Aspects, RFE, SR, R4*, 4 mai 1989, pp. 3-8.

8 O singură ilustrare: repertoriul noilor filme prezentate la București în 1988: 22 producții românești, 28 sovietice, 10 germane din RDG, 9 cehoslovace, 8 chinezești, 7 vietnameze, 7 poloneze, 6 iugoslave, 5 coreene (Coreea de Nord), 2 bulgărești, una ungurească, una cubaneză și numai 3 coproducții Est-Vest, dintre care un film despre Johann Strauss, coproducție RDG-Austria. Să adăugăm la aceasta că cei 2.300.000 de locuitori ai capitalei nu dispun decât de 37 săli de cinematograful - deschise cu rândul, niciodată mai mult de două treimi în același timp - și că ultimul spectacol este programat la ora 19 în timpul iernii și la ora 20 în timpul verii, conform G. Ionescu, *Repertoriul cinematografic în 1988, RFE, Domestic Bloc*, 25 ianuarie 1989; vezi de asemenea M. Lovinescu, *La résistance des écrivains roumains - solitaire ou solidaire? L'autre Europe*, 17-19, 1988.

1982, dar pregătită prin decretele din 10 și 17 octombrie 1981 privitoare la raționalizare și la aprovizionare, a antrenat o nouă colectivizare. A fost pus în practică un sistem de control al producției agricole a satelor necolectivizate (9,4% a suprafeței agricole, dar numai 4,9% a terenurilor arabile) și a loturilor individuale acordate țăranilor cooperatori în folosință proprie (6,1% din suprafața agricolă). Și-au refăcut apariția livrările obligatorii către fondul de stat, în cantități și la prețuri impuse, prin care se revine la mecanismul „cotelor” suprimate în 1956.⁹ Pe de altă parte, dacă programul de sistematizare a satelor este dus până la capăt, vom asista, până în anul 2000 (data la care operațiunea ar trebui în principiu realizată), la trecerea cvasitotalității pământurilor în regimul gestiunii colective; aceasta, cu prețul distrugerii satelor necolectivizate și al reducerii drastice a suprafeței loturilor în proprietate individuală, dacă nu suprimarea lor pur și simplu. Agricultură română va fi astfel în întregime colectivizată: toți țăranii vor fi transformați în muncitori agricoli.

„Noua revoluție agrară” se înscrie într-un ansamblu de măsuri mai larg, care, de la începutul anilor '80, a împins România într-o adevărată economie de război. Sectoare esențiale ale economiei au fost trecute sub responsabilitatea directă a militarilor: transporturile și telecomunicațiile, principalele porturi, șantierele naționale, minele și, din 1985, energia. Un decret din decembrie 1981 asupra „întăririi ordinii și disciplinei muncii” merge până la a prevedea pedepse cu închisoarea pentru greșeli comise în timpul orelor de muncă.¹⁰ În 1983, prin introducerea „acordului global”, venitul minim garantat pentru ansamblul salariiștilor a fost suprimat și înlocuit cu o remunerare în funcție de randament. Nerealizarea normelor planificate are drept consecință, de acum înainte, o scădere a salariului, chiar în cazul în care cauzele nu sunt imputabile muncitorului (epuizarea stocurilor, tăierea curentului electric).¹¹ Dacă nici una dintre aceste măsuri nu a contribuit realmente la ameliorarea productivității - obiectivul proclamat oficial - ele au mărit în schimb ponderea arbitrariului și a insecurității în raporturile de muncă.

Aplicarea „acordului global”, care provoacă o scădere importantă și imprevizibilă a veniturilor, intervine într-un moment în care prețurile explodează (creștere de mai mult de 35% în medie pentru 220 de produse alimentare în 1982; creșterea prețului electricității și al gazului metan domestic cu 300% între 1982-1987), iar penuria endemică în anii '70 se generalizează din nou. Instituționalizată prin decretele asupra raționalizării din 10 și 17 octombrie 1981 și mai ales prin „programul privind alimentarea științifică a populației” din 24 iulie 1982, care îi conferă un caracter de permanență, această penurie se traduce prin raționalizarea produselor de bază: pâine, făină, carne, zahăr, ulei, ouă, lapte. Cu toate acestea, aceste alimente sunt deseori de negăsit.¹²

9 A. Colas, *Roumanie: une situation explosive. L'Alternative*, 14, ianuarie-februarie 1982, pp. 27-37; *idem, La mobilisation générale. L'Alternative*, 16-17, mai-august 1982, pp. 12-16.

10 M. Berindei, *État de guerre à la roumaine, L'Alternative*, 15, martie-aprilie 1982, pp. 20-23; *idem, Roumanie - Les ouvriers: n'ayez pas peur. Le cri des hommes, Fédération internationale des droits de l'homme*, 15, aprilie 1982, pp. 28-33; *La Roumanie. Crise et repression, dossier de L'Alternative*, 1983, p. 107; E. Lhomel, *Roumanie 1985: une réconomie toujours grevée d'hypothèques, Le Courrier des Pays de l'Est*, aprilie 1986, pp. 45-53.

11 M. Berindei și A. Colas, *L'Abolition du salariat, L'Alternative*, 25, ian-febr. 1984, pp. 36-44.

12 Iată ca exemplu – pe o cartelă de raționalizare - cantitățile de produse alimentare repartizate la Brașov timp de 12 luni ale anului 1987: 8,5 kg de carne (4 kg de porc și 4,5 kg de pui), deci 23 g pe zi; 2,5 kg făină (7g pe zi); 10 l de ulei (27 ml pe zi); 10,5 kg de salam (29 g pe zi). Se adaugă 10 ouă distribuite în noiembrie (un ou la 36 de zile) și 0,5 kg de salam (2 g pe zi). Să reamintim că Brașovul este unul dintre principalele orașe ale țării și că

Se adaugă, din 1982, întreruperile de electricitate și gaz din ce în ce mai frecvente și imprevizibile ale consumului casnic, supus unor restricții draconice, cum se întâmplă și cu încălzirea în timpul iernii (limitată la maximum 14 grade). Se adaugă, de asemenea, starea mizeră a locuințelor și a transporturilor în comun urmare a lipsei întreținerii și a uzurii, ca și o situație ecologică alarmantă.¹³ Toate aceste elemente contribuie - ca și absența, devenită cronică, a săpunului, detergenților și medicamentelor - la degradarea rapidă a stării de sănătate, la apariția bolilor, a mizeriei, a scăderii - din 1980 - a speranței de viață. Mortalitatea generală, în special mortalitatea infantilă, este atât de ridicată încât, în ciuda măsurilor polițienești adoptate în 1984-1985 cu scopul de a spori rata natalității 14, sporul natural înregistrat în 1988 (108.000 pentru o populație de 23.000.000 de locuitori) este inferior celui din 1966, ultimul an în care avortul era încă autorizat (116.000 pentru o populație de numai 19.000.000 de locuitori).¹⁵

Criza economică nu este suficientă pentru a explica sacrificiile impuse populației

Puterea se laudă de altfel, an după an, cu obținerea unor recolte record. Chiar dacă este adevărat că cifrele fumizate de autorități sunt în mod evident umflate, producția agricolă ar putea totuși să asigure o aprovizionare decentă și exporturi substanțiale. Exporturile de produse agricole nu servesc decât parțial rambursării accelerate a datoriei externe în devize, decise în mod unilateral în 1981 de N. Ceaușescu - pretext oficial al politicii de austeritate. Ele sunt mai ales necesare pentru menținerea motivată dogmatic a unei strategii economice de tip stalinist (prioritate absolută acordată industriei grele, oricare ar fi prețul). În principal destinate Uniunii Sovietice¹⁶ - și într-o măsură mai mică țărilor din Orientul Mijlociu - exporturile servesc în primul rând la obținerea de materii prime și energie indispensabile funcționării unei industrii siderurgice și petrochimice

centrele urbane sunt mult mai bine aprovizionate decât localitățile rurale. Conform D. Ionescu, *Food Rationing in Brașov, RFE, SR, R, 4, 4 martie 1988, pp. 9-12*; asupra decretelor de raționalizare și programului - nerespectat - al „alimentării științifice”, vezi *La Roumanie. Crise et repression, op. cit.*, pp. 88-89, 131; vezi de asemenea V. Socor, *A Chicken for Every Pot?* și D. Ionescu, *Acute Food Shortages, RFE, SR, R, 1, 13 ianuarie 1988, pp. 33-36; 14, 2 dec. 1988, pp. 11-14.*

13 Vezi recent, asupra acestui subiect, raportul ecologic al mișcării clandestine *Acțiunea democratică română, La Nouvelle Alternative, 11, sept. 1988, pp. 44-48 și 12 dec. 1988, pp. 73-75.*

14 Printre aceste măsuri să semnalăm obligația impusă femeilor de a naște cel puțin cinci copii, prescrierea unor examene ginecologice periodice pentru a preveni orice întrerupere de sarcină, agravarea pedepselor penale pentru avort.

15 *Comunicat cu privire la realizarea planului unic de dezvoltare economică și socială al RS România în 1988, Scânteia, 4 feb. 1989; Anuarul statistic al RS România, București, 1967; C. Pompey, Officials confirm a Rise in Infant Mortality, RFE, SR, R, 13,9 nov. 1988, pp. 25-27.*

16 V. Socor, *Romanian-Soviet Trade Surges Ahead, idem, The Soviet Presence in Romanian Industry; Gromyko, s Official Visit to Romania; Romanian-Soviet relations on the Eve of Ceaușescu, s Visit to Moscow; Nicolae and Elena Ceaușescu Visit the USSR, RFE, SR, R, 3,22 aprilie 1987, pp. 31-35; 4, 29 mai 1987, pp. 19-23; 7, 26 mai 1988, pp. 5-6; 12, 14 oct. 1988, pp. 18-19; 13, 9 nov. 1988, pp. 3-8; E. Lhomel, *Les ambiguïtés de l'autonomie roumaine, Problèmes politiques et sociaux, 491, La Documentation Française, juin 1984, pp. 27-28; idem, La Roumanie en 1986: declin des échanges extérieurs, Le Courrier de Pays de l'Est, 317, aprilie 1987, pp. 1)2-63.* Conform jurnalului *The Independent*, 26 ian. 1989, 69% din producția agroalimentară a României ar fi exportată în Uniunea Sovietică.*

supradimensionate.¹⁷ În plus, toate resursele și energiile încă disponibile sunt mobilizate pentru realizarea unor proiecte faraonice ruinătoare din toate punctele de vedere.¹⁸

Adevăratul motiv al mizeriei impuse poporului român nu este de ordin economic, ci politic: este o armă de control social. Românii, în imensa lor majoritate, trăiesc în permanență cu teama zilei de mâine. Preocuparea de a-și asigura satisfacerea nevoilor celor mai elementare (hrană, îmbrăcăminte, sănătate, căldură, transport ...) le acaparează tot timpul liber și toată energia. Această luptă cotidiană pentru supraviețuire pe care fiecare o duce pentru sine și pentru familia lui, în competiție cu toți ceilalți, contribuie la alienarea individului și la atomizarea societății. Ea lasă prea puțin spațiu altor aspirații și face și mai dificilă organizarea unei rezistențe comune.

Controlul prin frică

Înregimentării, mizeriei impuse, suferinței morale, intruziunii puterii până în patul oamenilor, li se adaugă controlul prin frică. Securitatea, omniprezentă, gestionează capitalul de frică moștenit din lunga perioadă stalinistă (în România, închisorile nu și-au deschis porțile decât între 1962-1964). După Ion Mihai Pacepa, voce autorizată în materie (el a fost responsabilul *Serviciilor de informații române* până la fuga sa în Occident, în 1978), un român din cincisprezece ar fi membru sau colaborator apropiat al *Securității*. Aceasta ar dispune, între altele, de aproximativ trei milioane de informatori, mai mult sau mai puțin voluntari, și de mijloace tehnice impresionante care ar permite supravegherea oricărui apartament.¹⁹

Acest climat este întreținut printr-o represiune, mai puțin masivă ca altădată, dar mai selectivă și mai sofisticată: internări în spitale psihiatrice, dispariții, „accidente” și morți suspecte (sau pur și simplu amenințarea de a deveni victima unuia dintre aceste procedee). Oficial, nu mai există prizonieri politici în România; dar, în realitate, zeci de mii de persoane, deținuți de „drept comun”, sunt arestate din cauza credinței lor, pentru tentativa de trecere ilegală a frontierei sau pentru „parazitism”, chiar în ziua următoare concedierii ce sancționează o atitudine considerată necorespunzătoare. A distribui manifeste sau a scrie un text protestatar pe peretele unei fabrici se poate asimila unei acțiuni care „aduce

17 E. Lhomel, *Roumanie 1985, une économie grevée d'hypothèques. Le Courier de Pays de l'Est*, 305, aprilie 1986, pp. 45-53; *idem, Roumanie 1986-1990: la fuite en avant, Le Courier ...*, 316, martie 1987, pp. 60-64; *idem, La Roumanie 1987: une économie de la derive, Le Courier ...*, 328, aprilie 1988, pp. 47-52; A. Planche, *Roumanie, un pays de l'agonie, L'Etat du monde, 1988-1989, La Découverte*, 1988, pp. 216-221; P. Gafton, *The Program for Consumer Supplies in 1988, idem, The Foreign Debt, idem, The Economy in 1988, RFE, SR, R, 4*, 4 martie 1988, pp. 7-8; 15, 20 dec. 1988, pp. 7-9; 2, 2 martie 1989, pp. 13-17; D. Ionescu, *art. cit.*

18 Astfel, construcția foarte costisitoare (oficial 2 miliarde de dolari) a canalului Dunăre-Marea Neagră care, patru ani după punerea sa în funcțiune nu realizează decât 10% din traficul prevăzut; secarea Deltei Dunării (cea mai mare din Europa), veritabilă catastrofă ecologică după experți, care pun în evidență, între altele, faptul că salinitatea pământurilor astfel obținute împiedică dezvoltarea culturilor agricole; construcția în curs a canalului București-Dunăre, fără nici o utilitate economică, dar care va permite realizarea unui alt proiect tipic stalinismului (a fost de altfel elaborat în anii 1950): a face din capitală un port la Marea Neagră; distrugerea sistematică a centrelor istorice ale orașelor și în mod special al celui din București pentru a li se substitui centre politico-administrative demne de „epoca Ceaușescu” ...

19 I.M. Pacepa, *Horizons rouges*, Paris, 1988; *idem, Roumanie, la nebuleuse Ceaușescu, Politique internationale*, 41, toamna 1988, pp. 233-245.

atingere securității statului”, pasibilă de zece ani de închisoare”.²⁰ Acest tratament este rezervat de preferință anonimilor, care nu beneficiază de o protecție în străinătate. Căci astăzi, represiunea se disimulează, opozanții cunoscuți sunt supuși unui tratament de „favoare”: izolare, tracasare și umilințe cotidiene, presiuni asupra celor apropiați lor, în fine, pot fi puși în fața unei singure soluții: emigrarea.

Dar frica este alimentată în plus de sentimentul insecurității provocat de arbitrarul. În fiecare moment și sub orice pretext, românii pot fi denunțați sau acuzați fără a avea posibilitatea să se apere. În 1985, de exemplu, toți salariații au fost obligați să semneze un angajament prin care afirmau că au luat cunoștință de existența unui decret asupra secretului de stat (Decretul nr. 408), dar conținutul acestuia a rămas secret, pentru simplul motiv că n-a fost niciodată publicat. Oamenii erau doar avertizați că domeniul de aplicare a acestui decret este foarte larg și că el privește, îndeosebi, contactele cu străinii - contacte deja supuse unor reguli foarte restrictive (de pildă, obligația de a raporta în scris la miliție în maximum 24 de ore conținutul oricărei discuții, chiar întâmplătoare). De atunci, în administrații și în întreprinderi, conversațiile cu străinii nu se pot desfășura decât cu martori de față și în locuri desemnate în acest scop; se cere în plus, cu insistență, evitarea contactelor cu străinii în afara acestui cadru.

Poliția politică, emanație și principal executant al Partidului, dispune de puteri discreționare. Domeniul ei de intervenție este cvasi-nelimitat: el atinge toate sferele vieții sociale și chiar private. În absența statului de drept, Securitatea este cea care decide în ultimă instanță asupra sorții fiecărui individ: atribuirea unui loc de muncă, locuințe, pașaport, promovări sau sancțiuni (inclusiv cele judiciare). Ei îi revine privilegiul de a aplica decretul din 1983 care, reactualizând o practică din anii '50, obligă fiecare posesor al unei mașini de scris să o declare în scopul de a obține o autorizație - reînnoită anual - de a o păstra (sunt excluse din oficiu persoanele care au cazier judiciar sau care reprezintă „un pericol pentru securitatea statului”).

Dar poliția secretă are, de asemenea, printre alte misiuni, și pe aceea de a furniza și gestiona dosarele personale ale fiecărui individ. De la începutul anilor '80, aceste dosare au fost îmbogățite cu date provenite din noi investigații, la fel de amănunțite ca pe vremea lui Stalin. Toți salariații au obligația, de acum înainte, de a completa și actualiza periodic un chestionar, din care am selectat câteva extrase:

- date asupra membrilor apropiați sau îndepărtați ai familiei (inclusiv familia soțului sau soției): nume, adrese, locuri de muncă;
- apartenența, a persoanei în cauză sau a membrilor familiei, la UTC, Partid sau sindicat, și menționarea eventualei sancțiuni ce le-au fost aplicate în cadrul acestor organizații;
- apartenența politică și situația materială (proprietăți, bunuri) a persoanei respective sau a părinților acestuia (acesteia), înainte de 1944;
- eventuale condamnări (ale persoanei respective sau ale membrilor familiei);
- informații precise privind rudele - de orice grad - stabilite în străinătate: motivul emigrării, domiciliul și locul de muncă, natura relațiilor ținute cu aceștia;

²⁰ Cf. rapoartele anuale ale *Amnesty International*, *Helsinki Watch* și comunicatele *Ligii pentru apărarea drepturilor omului în România* de la Paris.

- date complete asupra rudelor care fac parte dintr-o sectă religioasă (formularul nu precizează dacă se referă numai la secte interzise sau și la cele patru confesiuni neoprotestante autorizate, desemnate de obicei cu același termen);

- o listă de trei sau patru persoane care pot depune mărturie asupra exactității informațiilor furnizate pentru fiecare perioadă a vieții persoanei respective: școală, liceu, studii superioare, locuri de muncă succesive;

- trei sau patru persoane trebuie de asemenea numite ca martori pentru comportamentul în familie, la locul de muncă, în societate și, în particular, pentru „atașamentul față de politica Partidului”.

Puțini români pot prezenta - fără să mintă - un chestionar fără pată, fie chiar și din cauza numărului mare de persoane închise după război, a amplitudinii emigrării sau a avântului fenomenului religios care se traduce, în special, prin dezvoltarea rapidă a cultelor neoprotestante - autorizate sau nu - și a sectelor (se estimează că la ora actuală există în România aproximativ un milion de „sectanți”, oile negre ale regimului.²¹

Sistemul dosarului personal permite Securității nu doar să strângă informații care să-l transforme pe fiecare român - sau aproape - în vinovat „potențial”; el permite, de asemenea, să împingă oricare persoană să devină complicea, respectiv colaboratoarea aparatului polițienesc, prin auto denunțare și delatăiune obligatorii. Majoritatea românilor sunt astfel conduși să considere ca normal să-și suspecteze permanent colegul, vecinul, ruda; de a se și supravegheat; de a-și descoperi corespondența cenzurată și conversațiile telefonice ascultate. Autocenzura și delatăiunea devin pentru mulți dintre ei o a doua natură și este de înțeles, în aceste condiții, că numărul impresionant al informatorilor ocazionali ai poliției politice, avansat de Ion Mihai Pacepa, poate, din nefericire, să corespundă realității. În măsura în care a păstra tăcerea asupra unui comportament necorespunzător constituie o greșeală, ea însăși susceptibilă de a fi denunțată, se ajunge să fie considerată periculoasă - și deci blamabilă - o atitudine sau o acuzație cu care poți fi deseori - în propria conștiință - cu totul de acord.

Ofensiva contra ultimelor spații de libertate

Astăzi, atacurile se concentrează în principal pe trei fronturi: religia, minoritățile naționale și moștenirea trecutului.

Religia

Toate confesiunile autorizate trebuie să facă față unor variate dificultăți: asalturile propagandei (intensificarea cursurilor de îndoctrinare marxistă - „ateism științific” - și a campaniei împotriva „misticismului și obscurantismului”; reducerea importanței a numărului de studenți ai seminariilor și institutelor teologice; refuzul acordării permisiunii de a restaura și construi biserici; închiderea sau distrugerea locurilor de cult (aproximativ treizeci de biserici distruse la București, între 1977 și 1987).

Persecutarea credincioșilor, care poate să ducă până la închisoare, este mai selectivă:

21 M. Berindei, *Religion et politique en Roumanie, International Journal of Romanian Studies*, 5 (1987), 1, pp. 107-128.

înainte de toate sunt vizați fideliile confesiunilor mai puțin înfeudate puterii (cultele neoprotestante, biserica romano-catolică) și, bineînțeles, ai celor care sunt interzise (biserica unită greco-catolică, Armata Domnului - mișcare reformistă în cadrul bisericii ortodoxe - Martorii lui Iehova, disidențele neoprotestante, diverse secte).

Minoritățile naționale

Minoritățile (maghiarii, germanii, ucrainenii, sârbii, turcii, tătarii și evreii) care-și conservaseră, la începutul anilor '70, anumite instituții ce la permiteau să-și păstreze cu mare greutate specificul național, s-au văzut deposedate de acestea în mod progresiv. Au dispărut, parțial sau în totalitate, învățământul în limba maternă, publicațiile, emisiunile la radio și la televiziune, teatrele, formațiile folclorice... Dreptul constituțional care garanta, la nivelul administrației locale, folosirea limbii minorităților acolo unde acestea erau puternic reprezentate, nu mai este respectat. În ce-i privește pe țigani, a doua minoritate a României, ei nu sunt nici măcar recunoscuți ca grup etnic. Minoritățile naționale sunt reduse la a alege între emigrare („soluție” adoptată masiv de evrei, germani, armeni, greci și, în ultima perioadă, de maghiari) sau asimilare („românizare”). În ochii autorităților, această „românizare” nu este de altfel un scop în sine: ea nu reprezintă decât o primă etapă a proiectului de creare a „omului nou”. Prin „dispariția graduală a diferențelor naționale”, acest proces trebuie să ducă la „formarea unui popor de muncitori constructori conștienți, într-o unitate fără fisură, a propriei lor istorii, a propriului lor viitor liber comunist” (N. Ceaușescu, iunie 1976).²²

Moștenirea trecutului

Fără a fi mulțumită doar cu eliminarea aproape totală a elitelor intelectuale formate între cele două războaie, cu amputarea disciplinelor umaniste din învățământ²³, cu transformarea istoriei într-o anexă a propagandei, cu subordonarea vieții culturale „activiștilor Cântării României”, cu pervertirea sentimentului național în profitul xenofobiei și al șovinismului, puterea atacă, de asemenea, structura habitatului tradițional și a patrimoniului arhitectural și istoric.

În cursul ultimelor două decenii, cea mai mare parte a orașelor din România și-au văzut distruse centrele istorice și cartierele vechi, înlocuite cu complexe „politico-administrative” concepute după un model unic (clădiri oficiale regrupate în jurul unei mari piețe destinate demonstrațiilor pentru a glorifica regimul) și cu cartiere uniforme de blocuri. Din 1984, Bucureștiul este supus unui tratament similar: zeci de mii de locuitori au fost deja izgoniți din cartierele centrale demolate. Într-un discurs din 3 martie 1988, N. Ceaușescu declara că „sistematizarea” orașelor va trebui să fie dusă la bun sfârșit, în linii mari, „de acum până în 1990”. Într-adevăr, orașe istorice, până de curând prezervate (ca Sighișoara sau Sibiu, în Transilvania), au început, de asemenea, să cunoască distrugerii

22 M. Berindei, *Les minorités nationales en Roumanie*, în *Roumanie. Crise et repressioni op. cit.*, pp. 56-66; M. Shafir, *op. cit.*, pp. 158-168. S. Schwerthoeffler, *The Nationalities Policy: Theory and Practice* în V. Georgescu (ed.) *Romania: 40 years (1944-1984)*, New York, 1985, pp. 79-92; *Report of the Situation of Hungarian Minority in Romania, Prepared for the Hungarian Democrat Forum*, ed. R. Joo, Budapesta, 1988.

23 Legile din 1977-1978 au transformat cea mai mare parte a liceelor de învățământ general în licee „specializate” - industriale, agro-industriale, silvice... - și în școli profesionale.

masive.

În același discurs, șeful statului român a anunțat punerea în aplicare, generalizată și accelerată, a sistematizării rurale, în trei etape, până în anul 2000 (1990-1995-2000). Programul prevede transformarea radicală a totalității habitatului rural, unde, actualmente, locuiește încă 49% din populație. Între șapte și opt mii de sate din cele treisprezece mii existente vor fi distruse. Populația acestora va fi mutată în satele rămase, la rândul lor reconstruite: blocuri și pavilioane colective care să reducă la maxim suprafața ocupată. Dintre aceste „noi sate”, 558 au fost alese pentru a deveni centre „agro-industriale”.

Mai multe astfel de centre și sate sistematizate au fost deja ridicate în apropierea Bucureștiului, în Sectorul Agricol Ilfov, unde operațiunea a început din 1985, și în județul Giurgiu (unde mai multe localități au fost pur și simplu rase de pe hartă: Buda, Dimieni, Vlădiceasca, Odoreanu, Coteni, Podul Ilfovului). Conform presei, chiar oficiale, care le prezintă ca modele de urmat, majoritatea apartamentelor nou construite nu oferă nici un confort modern: fără apă curentă, fără canalizare, grupuri sanitare comune în curte, bucătării în comun pe etaj.²⁴ De fapt, țărani înghesuți în aceste blocuri își văd condițiile de viață înrăutățindu-se. Dar și mai grav este faptul că, în același timp cu pierderea caselor individuale și cu ceea ce le mai rămânea din independența economică (loturi în folosință, grajduri, grădina de zarzavat, cotețe ...), ei au pierdut esențialul identității lor: mediul ancestral și legăturile comunitare tradiționale.

Cum reacționează această societate hipercontrolată, agresată în mod constant până în ultimele sale refugii, amenințată de a se vedea definitiv ruptă de trecutul său și de a-și pierde identitatea spirituală? Ar fi în același timp iluzoriu și injust să ne așteptăm din partea sa la forme de contestare și de opoziție similare celor ale societăților din celelalte țări din Est care nu au fost confruntate cu situații asemănătoare decât în perioada stalinistă. Astăzi, în blocul comunist, cazul românesc nu este comparabil decât cu cel al unor țări ca Albania și Coreea de Nord - și la acestea trebuie raportat. Or, ținând cont de această realitate așa cum reiese ea din informațiile evident lacunare într-o țară atât de închisă și fragmentată în interior și ferecată spre exterior, rezistența societății este departe de a fi neglijabilă și, mai mult decât atât, evoluția sa recentă este chiar dăătoare de speranță.

Românii refuză masiv să devină „oameni noi” și acest refuz poate fi măsurat în ultimii ani, nu numai prin amploarea fenomenului emigrației și al fugii, cu riscul vieții, a zeci de mii de persoane, indiferent de vârstă, de origine socială, dar și în funcție de alte fenomene:

24 Se putea citi astfel, în *Flacăra* din 8 iulie 1988: „în ceea ce privește confortul, situația nu este omogenă (. . .) Problema rămâne aceeași, adică: adaptarea la habitatul urban. Aici intervine primul reflex al locatarului: el vrea apă curentă, vrea încălzire centrală, vrea canalizare! Unele din locuințele construite până în prezent oferă aceste comodități. Dar nu toate. În majoritatea cazurilor, țărani trebuie să-și procure apa așa cum o făceau înainte, încălzirea se face ca altădată și la fel în ceea ce privește grupurile sanitare colective care se găsesc în curte”. Asupra programului „sistematizării” a se vedea în special M. Shafir, *The Historical Background to Rural Resettlement*; D. Ionescu, *Bucharest's Hinterland: a Test Ground for Rural Resettlement*, *idem*, *Ceașescu Tours Pet Projects in and around Bucharest*, *idem*, *The Rural Resettlement Plan: Four Case Studies*; *idem*, *Recent Developments in the Rural Resettlement Plan*; *idem*, *Clining to the Rural Resettlement Plan*; P. Gafton, *The Second Collectivization of Romanian Agriculture*, *RFE, SR, R*, 10,23 august 1988, pp. 3-15; 11, 16 sept. 1988, pp. 9-18; 13,9 nov. 1988, pp. 21-23; 15,29 dec. 1988, pp. 11-14; 2, 2 martie 1989, pp. 21-23; C. Durandin și D. Tomescu, *La Roumanie de Ceașescu*, Paris, 1988, pp. 154-168; *Le plan de „systematisation du territoire el des localités” en Roumanie*, dosar realizat de către Liga pentru apărarea drepturilor omului în România pentru Opération villages roumains, *La Nouvelle Alternative* no. 14, iunie 1989, pp. 36-39.

- renașterea fenomenului religios și căutarea în cadrul comunităților de credincioși - deseori obligate la clandestinitate - a noi solidarități;

- slabul impact al propagandei și rolul din ce în ce mai mare al posturilor de radio ce emit în românește din Occident, principala sursă de informare, dar și mijloc de dialog între români, prin intermediul scrisorilor și mesajelor;

- persistența și dezvoltarea, în pofida represiunii, a contestării individuale și colective însoțite de o radicalizare a pozițiilor și de o diversificare și maturizare a programelor.

După tentativele dur reprimite, de constituire la lumina zilei a unor mișcări de apărare a drepturilor omului (mișcarea Goma în 1977, Comitetul creștin pentru apărarea libertăților religioase și de conștiință, în 1978, Sindicatul liber al oamenilor muncii din România, în 1979), tendința generală a fost și rămâne clandestinitatea. Mișcărilor de această natură li se datorează în bună măsură o mai bună circulație a informației, multiplicarea și difuzarea de manifeste, organizarea unor acțiuni de protest și de greve. Manifestația de la Brașov din noiembrie 1987 a fost și ea, știm astăzi, parțial pregătită, marea masă a muncitorilor alăturându-se unor grupuri organizate în prealabil.

Evenimentele de la Brașov constituie, din multe puncte de vedere, o cotitură:

- ele au determinat primele manifestări de solidaritate ale unor studenți și intelectuali față de muncitori;

- ele au antrenat reapariția unor acțiuni colective și a mișcărilor de opoziție deschisă (sindicatul *Libertatea* în mai 1988; sindicatul liber de la Zărnești în iunie 1988, scrisoarea deschisă adresată lui N. Ceaușescu în august 1988, protest contra distrugerii satelor, redactată de Doina Cornea și semnată de alte 28 de persoane; scrisoarea deschisă din martie 1989 semnată de către șase personalități ale partidului ...);

- ele au suscitât o sporire a luărilor de poziție și a contestațiilor individuale, în special cele ale unor intelectuali renumiți;

- în fine, represiunea care i-a lovit pe contestatari a provocat ca răspuns noi demonstrații de solidaritate.

Toate acestea par să arate că o nouă stare de spirit se manifestă timid în România. Dar evenimentele de la Brașov au determinat de asemenea o mai bună conștientizare a gravității situației României în Occident, în timp ce manifestări de solidaritate cu românii, fără precedent, au fost organizate de către opozițiile democratice din majoritatea celorlalte țări din Est. Din acel moment, denunțarea regimului N. Ceaușescu s-a amplificat în instanțele și organisme internaționale (conferința post-Helsinki de la Viena, Biroul internațional al muncii, ONU) sau europene (Consiliul Europei, Parlamentul European). Numeroase guverne și partide politice occidentale au adoptat poziții asemănătoare. Mișcarea de solidaritate internațională prin adoptarea satelor românești, inițiată în Belgia la începutul anului 1989, a luat amploare; parvin din România primele vești despre revolte din unele sate destinate distrugerii (Petrova, județul Maramureș; Parva și Monor, județul Bistrița-Năsăud).

Cu toate acestea, conducătorii de la București nu dau semne să fi înțeles că numai o schimbare radicală de direcție poate (încă?) să evite naufragiul.